

Prava djece u obitelji

Dubravka Hrabar
Pravni fakultet
Sveučilište u Zagrebu

Pregledni članak
UDK 347.61-053.2
Primljeno: srpanj 1994.

Međunarodna godina obitelji tijesno je vezana uz ostvarivanje dječjih prava općenito, a posebice uz pravni položaj djece u obitelji. Međunarodni dokumenti o problematici dječjih prava sadrže odredbe neposredno vezane uz prava djece u obitelji, pa se kao temeljna prava djece mogu izdvojiti pravo djeteta da živi sa svojim roditeljima, pravo djeteta na odgoj, pravo na saznanje vlastitog podrijetla i pravo na razvoj. Prava koja djeca ostvaruju u obitelji od krucijalnog su značenja za valjani razvoj djece, jer je obitelj najvažnije okruženje svakog djeteta. U tom smislu pažnja se pridaje i pravnim interakcijama koje dijete ima s ostalim članovima svoje obitelji (roditeljima prije svih). Na odrednicama budućih akcija upućuje se na nove mehanizme i institute radi konkretne zaštite dječjih prava.

1. UVOD

U Međunarodnoj godini obitelji prilika je da se zapitamo o pravnim sadržajima i pravnim subjektima obitelji - i posebice o pomacima koje je potrebno učiniti kako bi se obitelji povratile sve pogodnosti koje je imala nekada i zadržale one koje joj daju prednost u izboru drugih mogućih oblika (su)življenja.

Iako je obitelj prije svega društvena pojava, a ne pravni institut, uređivanje odnosa između njenih članova predmet je, u pretežitom dijelu, normi obiteljskog prava. Brojem svojih članova i stupnjem međusobnih prava i dužnosti obitelj je tijekom vremena pokazala mnoga svoja lica i naličja, ali je za velik broj ljudi bila i jest jedini valjani izbor.

Osnovno je pitanje koje su kvalitete pravne norme koje uređuju (pravne) odnose među članovima obitelji. U odgovoru na to pitanje valja krenuti od osnovnog čimbenika i glavne karike obitelji - djece. U mnogočemu se kvaliteta odnosa u obitelji, posebice u domeni pravne intervencije, može uočiti kroz odnose roditelja i djece. Djeca su, naime, temelj obitelji, bez obzira na to radi li se o bračnoj, izvanbračnoj ili usvojeničkoj obitelji, jer pravne odnose odraslih osoba koje ne vežu djeca ne možemo ni nazvati obiteljskim odnosima odnosno obitelji.

2. PRAVA DJECE I MEĐUNARODNI DOKUMENTI

Tvrdnja da su djeca osnovica obitelji nije novijeg datuma. Međutim, razmišljanja o obitelji danas iziskuju nove sadržaje i novu kvalitetu, a u domeni prava novu regulativu. Obitelj je, posebice ako Međunarodnu godinu obitelji shvaćamo kao početak promjena na svim razinama - od same obitelji do politike upravljanja društvom, izazov za svakoga od nas.

Obitelji se može prići s raznih gledišta; ona može biti predmet različitih analiza, kao što i subjekti koji je tvore mogu imati različitu ulogu u njezinu preobražaju. Od posebne je važnosti položaj djece u obitelji i prava koja ona imaju u obitelji i u vezi s obitelji.

Posljednjih desetljeća svjetska je zajednica pokazala poseban interes za djecu usvajajući različite dokumente (konvencije, deklaracije, planove djelovanja, prigodne "međunarodne godine" i "dane") koji odražavaju potrebu djece za posebnom zaštitom i svijest globalne zajednice o nužnosti poduzimanja konkretnih akcija. Tako načela Proklamacije Opće skupštine UN (Rezolucija br. 44/82 od 8. 12. 1989) o Međunarodnoj godini obitelji obvezuju na promicanje temeljnih ljudskih prava i sloboda za sve jedinke u okviru obitelji¹ uz potporu odgovarajućih međunarodnih dokumenata.

¹ Načelo c, 1994 - *International Year of the Family, Building the Smallest Democracy*, UN, Vienna, 1991, str. 8.

Od međunarodnih dokumenata za pravni je status djece od iznimne važnosti Konvencija UN o pravima djeteta² i Svjetska deklaracija o opstanku, zaštiti i razvoju djece.³ Ta je deklaracija prijelazno i pomoćno sredstvo za konkretizaciju obveza preuzetih Konvencijom o pravima djece; ona je opći poziv državama za osiguranje bolje budućnosti svakog djeteta.⁴ Deklaracija je plod svijesti o izazovima na strani djece i mogućnostima na strani država da te izazove uklone ili smanje.⁵ Ona eksplicite navodi obveze⁶ i plan djelovanja za primjenu Deklaracije.⁷

Prema dokumentima Ujedinjenih naroda, obitelj se smatra temeljnom društvenom skupinom⁸; ona je važna zbog svojih društveno-gospodarskih uloga. Osim toga, obitelj je i prirodno okruženje za emocionalnu, materijalnu i financijsku potporu za razvoj i rast njenih članova, posebice djece.⁹ Zbog svega toga "ulaganje" u obitelj znači i "ulaganje" u djecu i promicanje njihova položaja u društvu.

3. PRAVA DJECE KAO LJUDSKA PRAVA

Konvenciju o pravima djeteta koju je prihvatila Opća skupština Ujedinjenih naroda 20. studenog 1989. do sada su ratificirale gotovo sve države svijeta. Taj podatak bjelodano govori o pomaku u društvenoj svijesti o uvažavanju djece i njihovih prava, a istodobno pruža nadu i za stvarnim poboljšanjem (pravnog) položaja djece u svijetu. Konvencija o pravima djeteta sadrži opsežan skup međunarodnih pravnih normi posvećenih zaštiti i dobrobiti djece. Tim se međunarodnim dokumentom uvode neki novi (obiteljsko)pravni standardi (npr. najbolji interes djece) i pojmovi (npr. zajednička odgovornost roditelja);

dječje se potrebe kategoriziraju i dobivaju svoje pravno obilježje, a države se obvezuju na poduzimanje potrebitih mjera za provedbu Konvencije. Konvencija ima još jedan važan dodatni argument kad se ocjenjuje njena učinkovitost. Ona, naime, od država ugovornica zahtijeva podnošenje redovitih i dodatnih izvješća o stanju prava djece na njenom području. Svako takvo izvješće može biti znak za uzbunu i širu društvenu i međunarodnu pomoć ili pak uzor kako dječja prava treba promicati i štiti. Nesumnjivo je da će takva izvješća¹⁰ mnogo govoriti o svakoj zemlji posebice.

Konvencija o pravima djeteta, kako je već spomenuto, različite potrebe djece kvalificira kao njihova specifična prava. Općenito, prava se djece, prema Konvenciji, mogu svrstati u nekoliko skupina - osobna, obrazovna, društvena, kulturna, zdravstvena, socijalna, ekonomska i pravosudno-zaštitna. S obzirom na to da su tako sistematizirana prava de facto obuhvatila sva područja života i sve situacije u kojima se djeca zatiču, ona doista znače, posebice s obzirom na velik broj zemalja u kojima je Konvencija na snazi, važan korak prema poboljšanju pravnih i životnih standarda djece.

4. PRAVA DJECE U OBITELJI

Dijete je, zbog toga što se rađa nespremno za život, prirodno vezano za svoju obitelj. Obitelj je najprirodnija i najpozvanija društvena sredina djeteta, a zdrava je obitelj jedini valjani izbor za rast i razvoj djeteta i njegovo oblikovanje u odgovornu odraslu jedinku. Osobito je važna uloga obitelji na razini početnih identifikacija i emocionalnih iskustava. Obitelj je početna matrica čovjekove ličnosti, pa je od nepobitne važnosti za svako dijete.

² U Republici je Hrvatskoj na snazi od 8. listopada 1991.

³ Usvojena na sastanku na vrhu posvećenom djeci 30. rujna 1990.

⁴ Deklaracija polazi od opasnosti pogubnih za opstanak i razvoj djece (različite opasnosti, rat i nasilje, apartheid, siromaštvo, glad, beskućništvo, epidemije, uništavanje okoliša, neishranjenost, različite bolesti, a posebice AIDS, itd).

⁵ U njoj su naznačene zadaće koje treba poduzeti radi poboljšanja zdravlja i prehrane djece i smanjenja smrtnosti djece i dojenčadi, uz povećanu brigu za hendikepiranu djecu i opismenijavanje, jačanje uloge žena i promicanje majčinstva, za poticanje individualnosti i osobnosti u djece, uklanjanje gospodarskih teškoća koje utječu na sudbinu djece itd.

⁶ Tako npr. da dobrobit djece iziskuje političko djelovanje na najvišoj razini i da pravima djece treba dati prednost, a danas i program u deset točaka čija je svrha zaštita prava djece i poboljšanje njihova života.

⁷ Plan se odnosi na akciju do 2000. godine s posebnim mjerama, pratećim djelatnostima i nadzorom.

⁸ Tako *Preambula Konvencije o pravima djeteta, Povelja UN* i dokumenti o ljudskim pravima.

⁹ 1994 - *International Year of the Family, Building the Smallest Democracy*, UN, Vienna, 1991, str. 11.

¹⁰ Tako su svoja izvješća podnijele npr. Švedska i Rusija, a Hrvatska je svoje izvješće nedavno dogotovila.

Dominantno je svojstvo obitelji rađanje, podizanje i odgoj djece te aktivno zajedništvo njenih članova.

Zbog nužne, prirodne ovisnosti djeteta o obitelji, odnosno o njenim članovima, dijete ima najviše prava vezanih uz svoju obitelj, odnosno njene ostale članove (prije svega roditelje). Prava koje dijete može ostvarivati u obitelji determiniraju ga kao pravni subjekt i od presudne su važnosti za psihičko djeteta i njegovo emotivno sigurnost.

Sva prava koja djeci danas priznaju međunarodni dokumenti, a posebice Konvencija o pravima djeteta, imaju svrhu da zaštite djecu od rođenja do 18. godine, u različitim društvenim okruženjima - obitelji, školi, društvu općenito itd., i u različitim situacijama - usvojenja, zakonskog kažnjavanja, regrutacije, ratnih stradanja, itd. Svako od prava koje se djetetu priznaje znači, u pravnom smislu, priznanje djeteta kao pravnog subjekta s mogućnošću odgovarajuće pravne zaštite.

S obzirom na to da je ustanovljenje različitih prava imalo smisla kao cjelokupna zaštita djetetove ličnosti, teško je govoriti o prevalenciji pojedinog dječjeg prava nad ostalima. No, posebnu važnost imaju prava koja djeca imaju u obitelji. Prava djece u obitelji specifična su utoliko što njihovo ostvarivanje znači jamstvo za pravilan razvoj djeteta, što su to prava čije je ostvarivanje važno za svako dijete i što su adresati tih prava djeca, kao specifični subjekti, u svojem prirodnom okruženju - obitelji.

Polazna je konstatacija, kad je o obiteljima riječ, da djeca imaju u obitelji, spram obitelji i njenih članova (prije svega roditelja) prava koja ih determiniraju kao subjekte tih, obiteljskih odnosa i koja im pripadaju po naravi stvari. Time prava djece u obitelji imaju atribut izvornih, autohtonih prava, dakle prava koja se izvode iz biti djeteta, koja su *conditio sine qua non*, koja su svojstvena upravo tom subjektu i ne mogu biti negirana pravima drugih subjekata (u obitelji). Pod pravima djece u obitelji razumijevamo prava koja su neposredno vezana uz obitelj kao društvenu skupinu i prirodno okruženje djeteta i koja su vezana uz ostale članove njegove obitelji, a u prirodnoj interakciji djeteta s ostalim članovima obitelji. Šire poimanje prava djece u obitelji podnijelo bi i identificiranje nekih drugih prava koje dijete posredno ostvaruje kroz obitelj ili u njoj,

kao npr. pravo na ime, pravo na državljanstvo, pravo na socijalni standard življenja, na uživanje vlastite kulture itd. No, smisao je prava djece u obitelji pravno oživotvorenje svih potreba koje djetetu omogućuju svestran, pravilan, pun razvoj njegove osobnosti kojoj je temelj emotivna povezanost s vlastitom obitelji, roditeljima, braćom i sestrama, pa i s članovima njegove porodice (s bakama i djedovima i drugim krvnim srođnicima).

Prava djece u obitelji su:

- (1) pravo djeteta da živi sa svojim roditeljima;
- (2) pravo djeteta na odgoj;
- (3) pravo djeteta na saznanje vlastitog podrijetla;
- (4) pravo djeteta na razvoj.

Pravo djeteta da živi sa svojim roditeljima

Emocionalna veza i fizička ovisnost djeteta o roditeljima prirodni je *unicum*. U pravnim relacijama ta je činjenica osnova za pravo djeteta da sa svojim roditeljima *de facto* i živi. Smisao rođenja i života svakog djeteta jest život uz roditelje do trenutka vlastitog osamostaljenja. Ograničenja ovog prava koja se katkad pojavljuju kao faktična (npr. djeca nahoćad), a katkad kao pravna (usvojena djeca) ne znače negaciju tog prava, već nemogućnost njegova ostvarenja.

Unutar ovog prava, u okvirima postojećeg obiteljskopravnog instituta povjerenja djece na čuvanje i odgoj (u slučaju razvoda braka roditelja), postoji pravo djeteta na održavanje osobnih odnosa s odvojenim roditeljem.

Pravo djeteta na odgoj

Odgoj djece iznimno je teška, zahtjevna i slojevita zadaća roditelja koja je bliža pedagoškim parametrima i vrednovanju, a u pravu se javlja kao nadgradnja osnovne brige za zdravlje i život djeteta. S aspekta djeteta ovo je pravo izvorno, posebice s obzirom na to da djeca imitirajući roditelje u njihovim postupcima ostvaruju potrebu za sličnošću i poistovjećivanjem s roditeljima. U toj prirodnoj igri roditelji "daju", a djeca "uzimaju" obrazac ponašanja, pri čemu je od posebnog utjecaja emotivni faktor.

Odgaj djece ustavna je kategorija¹¹, pa je, među ostalim, zamjetno da je odgoj djece isključivo u domeni roditelja i njihove skrbi za dijete. Sa strane djeteta pravo na odgoj podrazumijeva pravo djeteta da ga odgajaju njegovi vlastiti roditelji, upućujući ga u tajne života i međuljudskih odnosa, poučavajući ga, na iskustvima drugih, razumijevanju i poštovanju prirodne okoline, miroljubivom odnosu prema drugim ljudima i poštovanju ljudskih prava. Djeca imaju pravo na individualiziran odgoj, prilagođen potrebama i kapacitetima njihove osobnosti. Odgoj treba biti usmjeren, pozitivan i društveno prihvatljiv. U tom odnosu roditelj - dijete posebice dolaze do izražaja novi zahtjevi za odgovornim roditeljstvom kao novom vrijednosnom kategorijom i pravnim pojmom.

Pravo djeteta na saznanje vlastitog podrijetla

Pitanje podrijetla, odnosno utvrđenja istine od kojeg muškarca i od koje žene potječe svaka individua intrigantno je sa stajališta psihologije razvoja djeteta, ali i s pravnog aspekta. Pravni režim podrijetla djeteta omogućuje djetetu da utvrdi ili ospori svoje podrijetlo vezano uz oca ili majku, iako neka procesno-pravna ograničenja, radi pravne sigurnosti, de facto to pravo katkada ograničavaju.¹²

U obiteljskim odnosima itekako je važno podrijetlo, budući da se obiteljski odnosi uglavnom temelje upravo na podudarnosti biološke i pravne istine. No, iznad obiteljskih odnosa postavlja se pravo djeteta da, ako želi, sazna istinu o svojem podrijetlu, pa mu zbog toga to pravo ne smije biti uskraćeno. Nadalje, pravo djeteta na saznanje vlastitog podrijetla u uskoj je vezi s pravom na ime i očuvanje vlastitog identiteta (kao osobnim pravima), pa su za osudu ideje o mijenjanju podataka u matičnim knjigama o vremenu i mjestu rođenja usvojenog djeteta (kakvi su zahtjevi, s vjerojatno i slučajevi, u jednom kraćem razdoblju zabilježeni u RH).¹³

¹¹ Članak 63/1 Ustava RH roditeljima stavlja u dužnost odgoj djece, ali i "... pravo i slobodu da samostalno odlučuju o odgoju djece."

¹² Tako npr. vremenska ograničenja u pravu na tužbu za utvrđivanje ili osporavanje očinstva/materinstva, majčino zatajivanje istine u slučaju izvanbračnog očinstva, zabrana utvrđivanja očinstva djeteta začetog umjetnom oplodnjom.

¹³ Radi se o čl. 4, st. 4. Zakona o izmjeni i dopuni Zakona o matičnim knjigama koji je do donošenja Zakona o državnim matricama omogućavao usvojiteljima da uz njihov zahtjev dođe do promjene o podacima mjesta i vremena rođenja njihovog usvojenog djeteta.

Pravo djeteta na razvoj

Pravo djeteta na razvoj - tjelesni, duševni i emocionalni - najuže je povezano s obiteljskopравnim određenjem. Pomak u saznanjima o jednakoj važnosti duševnog i emocionalnog razvoja s tjelesnim daje tom pravu dodatnu kvalitetu. Naime, preduvjet ostvarenja mnogih drugih prava, osobito izvan domene obiteljskih odnosa, jest pravilan razvoj djeteta. Pravilan razvoj podrazumijeva integralno i međusobno uvjetovano uvažavanje svih komponenti razvoja djeteta. Razvoj djeteta složen je, dugotrajan i varijabilan proces. Stoga je i pravo na razvoj podložno promjenama, pa razvojni zahtjevi mogu u određenoj dobi djeteta biti različiti, kako u odnosu na drugu djecu, tako i na kasnije zahtjeve.

Pravo djeteta na razvoj obuhvaća katalog različitih potreba, prava, odnosno sloboda djeteta koje mogu biti ograničene jedino djetetovom dobrobiti. Minuciozno shvaćeno, pravo na razvoj znači i pravo djeteta na određivanje vlastitog afiniteta. Dijete kao samostojna ličnost ima pravo na izražavanje vlastitog mišljenja i sklonosti (prema ljudima, običajima, izboru igre i sl.) koje će ga uz korekcije roditelja uputiti na ispravne životne stavove.

5. SMJERNICE I ZAKLJUČNE NAPOMENE

Pravni status djece u obitelji ovisi, s jedne strane, o propisima koji reguliraju njihova prava i prava ostalih članova obitelji, a s druge strane o stupnju i kvaliteti međusobnih odnosa, emocionalnih problema i uzajamnom uvažavanju. Postojeći propisi, prije svih obiteljskopравni, iziskuju određene izmjene i osuvremenjivanje odredbi koje se odnose na roditeljsko pravo i dječja prava kao novu pravnu i vrijednosnu kategoriju.

Međunarodni dokumenti, među kojima ponajviše Konvencija o pravima djeteta kao katalog dječjih prava, vodilja su odraslima u postupanju s djecom. Sljedeći korak koji se

izravno nameće je provedba zahtjeva iz Konvencije i ostvarenje svih dječjih prava. Realizacija proklamiranih prava, odnosno uspostava mjera i mehanizama nadzora i koordinacije, urgentnog je značenja za sve države članice koje doista žele štiti i promicati dječja prava. U tom smislu za Hrvatsku bi bilo korisno da - nakon što dječja prava dostignu dovoljan stu-

panj prepoznatljivosti i prihvaćenosti - stvori odgovarajuće institucije za zaštitu tih prava, prema uzorima kakvi postoje u nekim skandinavskim zemljama (npr. ombudsman). Samo takvim djelotvornim mehanizmom zaštite djece i njihovih prava Hrvatska će doseći poželjnu razinu pravnog djelovanja i pomak u kvaliteti odnosa odraslih s djecom.

Summary

CHILDREN'S RIGHTS IN A FAMILY

Dubravka Hrabar

The international year of the family is closely connected with the realization of children's rights in general, particularly with the legal position of children within the family. The international documents regarding the issues of children's rights contain the provisions directly connected with their rights in the family. Among them, there is the right to know its own origin and the right to development. The rights that children exercise within the family are of crucial importance for proper development of children because the family is the most important environment for every child. Attention is therefore given to legal interactions that the child established with other family members (parents in the first place). Along the lines of some future actions, there are new mechanisms and institutes that will help to achieve a concrete protection of children's rights.